

af et afgørende vendepunkt i Danmarks nyeste politiske historie. For det andet er de udtryk for et stykke historiemetodisk historie, da det vel er første gang en dansk historiker tager interviewmetoden i anvendelse.

Rerup har forsynet kildesamlingen med nogle indledende kapitler. Det første, »Venstrereformpartiet«, tilfredsstiller på glimrende vis spørgsmålet om, hvad der i perioden frem til sommeren 1901 betingede, at lederne i det store folketingsparti endelig kunne stå som sejrens mænd. Derimod er spørgsmålet om, hvorfor højre og dets regeringer til sidst måtte give op, behandlet mere perifert, hvilket utvivlsomt skyldes, at Aage Friis's beretninger set under denne synsvinkel har slagside. De omhandler i første række den side af »systemskiftet«, der berører tiden efter, at »stafetpinden« er afleveret, mens det materiale, der omtaler årsagerne m. v. til ministeriet Sehesteds tilbagetræden er langt mindre omfattende og stammer fra personer i 2. eller 3. række.

At kalde Edvard Brandes's nedladende og på åndshovmod baserede karakteristik af bønderne i den bergske gruppe (s. 19–20) for uovertruffen, er at tage nogle uheldige briller på. Edvard Brandes har tydeligvis ingen forståelse for jyske bønder, og hans karakteristik siger mere om ham selv end om bergianerne.

Det kan virke lidt ejendommeligt, at Rerup derpå i det følgende kapitel på grundlag af Aage Friis' indsamlede materiale »forsøger at rekonstruere ministeriet Deuntzers dannelseshistorie«. Primært må publikationen vel betragtes som en kildeudgivelse, og i en sådan må, ihvertfald set fra en pædagogisk synsvinkel, kildeanalyse, problemformulering, tolkning o. s. v. i så vid udstrækning som muligt vige, sådan at »brodden« ikke er

taget af kilderne. Rerups rekonstruktion vil utvivlsomt friste svage sjæle til at nøjes med denne i stedet for at blade længere om og selv gå i gang med kilderne. Denne indvending skal imidlertid ikke tilsløre, at Rerup i dette kapitel viser, at han kan sit håndværk, hvad den direkte kontrol i kilderne tydeligt afslører.

I kapitlet »Beretningernes anvendelighed« påpeges skævheder og uklare punkter i forbindelse med materialet. Bl. a. anføres, at de personer, der er interviewet, på ingen måde er udtryk for en ligelig fordeling mellem de gruppedannelser, der gjorde sig gældende i Venstrereformpartiet, og som i høj grad blev bestemmende for regeringens sammensætning. Det er også en svaghed ved materialet, at man ikke har nøjere kendskab til Aage Friis's interviewmetode.

Selve kilderne er samvittighedsfuldt gengivet med en veludviklet udgiverteknik og forsynet med mange gode noter.

Sune Fredslund Andersen

Bo Gustafsson: Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar. (Scandinavian University Books, Munksgaard, 1970). 434 s.

Eduard Bernstein blev i SPD's halv-illegale periode (1878-1890) redaktør for partiets ugeblad »Der Sozialdemokrat«. Friedrich Engels var meget tilfreds med den måde, hvorpå han ledede bladet, og Bernstein opnåede således selv et betydeligt ry som marxistisk teoretiker ikke kun i SPD, men i hele den daværende arbejderbevægelse, i hvilken SPD var det førende parti. Efter 1890 kunne SPD igen optræde helt legalt, og det var der-

efter ikke mere nødvendigt at udgive »Der Sozialdemokrat« i London, idet man oprettede en socialdemokratisk presse i selve Tyskland.

1890'erne var en fremgangsperiode for de socialdemokratiske partier i hele Europa. Deres stemme- og medlemstal voksede stærkt. Men allerede i 1892 advarede August Bebel mod de nye gruppers indtrængen i partiet; han frygtede, at de kom af opportunistiske grunde og derfor ville være en fare for partiets revolutionære karakter. SPD havde ellers i 1891 antaget et nyt marxistisk program, Erfurterprogrammet, der blev en slags mønsterprogram for de andre arbejderpartier. Det var ikke tilfældigt, at det først skete efter halvillegalitetens periode, for det var først i halvillegaliteten, at de marxistiske ideer var blevet antaget af den ledende gruppe i partiet i stadig kamp mod lassalleanske og andre ikke-marxistiske traditioner¹. Det var dog sket i mangelfuld grad, hvilket flere steder i bogen eksemplificeres ved Wilhelm Liebknecht, som dog ingenlunde var en undtagelse. Gustafsson giver i disse afsnit et vigtigt bidrag til belysning af, i hvilket omfang marxismen havde vundet indpas i arbejderbevægelsens organisationer. At det kun var sket i ufuldstændig grad, fik stor betydning for den relativt store gruppe yngre akademikere etc., der tilførte partiet et intellektuelt lag, der ikke kendte noget videre til den marxistiske teori eller til arbejderklassens problemer.

Ved Engels' død i 1895 var der så at sige tre spørgsmål, der af de senere revisionister blev erklæret for at være »åbne« i den marxistiske teori. Gustafsson behandler dem udførligt: 1) den materialistiske historieopfattelses indhold, 2) merværdiens omfang² og 3) legalitet og revolution. På disse punkter satte revisionisternes angreb ind, og i denne forbindelse fik Bernsteins bog »Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie« meget stor betydning og indflydelse. Han forkaster heri marxismen både som vejledning til handling og som instrument til samfundsanalyse. Tilbage bliver en »socialisme«, der er ensbetydende med sociale reformer; samfundet burde og kunne, mente Bernstein, gradvist vokse ind i socialismen, som herefter begrundedes med abstrakte talemåder om demokrati, lighed, retfærdighed etc. De konkrete social-økonomiske klasseanalyser forkastedes og erstattedes med etisk-humanistiske krav. For så vidt Bernstein forsøgte sig på økonomiske analyser, tilbageviste han bl. a. en hos Marx ikke eksisterende sammenbrudsteori og argumenterede imod samfundets polarisering i to hovedklasser med henvisning til nye mellemlags opståen. For så vidt har kritikken af Marx ikke ændret sig siden Bernsteins dage; han er forgængeren for de moderne marxkritikere – diskussionens indhold er heller ikke ændret siden dengang. Derfor har den gamle revisionismedebat så stor

1. Smlg. til lassalleanismens overlevelen i partiet Willy Huhn: *Etatismus – »Kriegssozialismus« – »Nationalismus«* in der Literatur der deutschen Sozialdemokratie i: *Neue Kritik* nr. 55/56 (1970) s. 67–111. Huhns artikel er i øvrigt præget af »venstreradikale« teoremer, han fremfører stort set en ny variant af social-fascisme teorien.

2. Dette problem er i øvrigt et af de mest omstridte også i den nuværende marxistiske diskussion. Se f. eks. artiklerne af Hobsbawm, W. Müller, H. Reichelt i: *Sozialistische Politik* nr. 1 og 2 (1969), endvidere W. Jahn: *Die Marx'sche Wert- und Mehrwertlehre im Zerrspiegel bürgerlicher Ökonomen*. Berlin (DDR) 1968.

betydning i dag. Hans kritik faldt i god jord hos de unge socialliberale intellektuelle, der her genfandt alle de liberale, etiske og socialreformistiske teoristumper, de havde med sig fra deres borgerlige oprindelse. De blev bærere af den teoretiske revisionisme, der havde sit sidestykke i den praktiske reformisme.

Men Bernstein var hverken den eneste revisionist eller særlig original. Han var kun på grund af sin særlige stilling den bedst kendte. Den revisionistiske ideologi blev samtidig fremført, hhv. udviklet, af andre både i Italien, Frankrig, England og Rusland, og Bernstein var under deres indflydelse. Det er en af Gustafssons fortjenester, at han påpeger fælles former, indhold og baggrund for revisionismen over hele Europa, enten det var Bernstein, fabianerne, Croce, Merlino, Sorel eller de russiske »legale marxister«, der var ansvarlige for dens teoretiske udformning. Revisionismen blev en sammenblanding af alle mulige ideer, hvoraf to dog var dominerende: den liberale grundholdning og den evolutionære historieopfattelse. Mange revisionister endte derfor også der, hvorfra de i sin tid var startet: i liberalismen.

Et af de bedste afsnit i afhandlingen er kapitlet om Engels' teoretiske testamente. Gustafsson behandler udførligt Engels' bidrag til marxismen fra de senere år, bl. a. hans præcisering af den materialistiske historieopfattelse over for forskellige vulgærmarxister. Engels vurderes her korrekt, og det vises, at nedvurderingen af Engels som udialektisk og vulgær er forkert. Der rettes her på en meget udbredt legende.

Der er et brud mellem de øvrige kapitler og det om den russiske revisionisme, men dette brud har sin begrundelse i den faktiske udvikling.

Der er ingen forbindelse mellem Bernstein og de russiske »legale marxister«, men betydningen af, at kapitlet er medtaget, er dog klar, fordi det i Rusland lykkedes at gennemføre det afgørende brud med den i II. Internationale herskende ideologi. Kun i Rusland blev enheden mellem teori og praksis genoprettet ved skabelsen af de organisatoriske former, der svarede til den historiske og teoretiske viden, som arbejderbevægelsen havde opnået på den tid.

På en tilfredsstillende metodisk måde gennemfører Gustafsson den opgave, han har stillet sig: at skrive en *idéhistorisk* afhandling om et af de mest centrale emner i arbejderbevægelsens historie – revisionismens forudsætninger. Emnet behandles grundigt og med en sikker historisk viden især om den marxistiske teoris problemer. Foruden at være en konkret analyse af et vanskeligt historisk – hidtil ikke tilstrækkeligt behandlet – emne, rummer den en mængde detaljanalyser med et væld af oplysninger. Dens aktuelle betydning er klar: den giver for det første en del af forudsætningerne for revisionismen – et stadig aktuelt problem for arbejderbevægelsen – og den gør for det andet rede for den socialdemokratiske samarbejdsideologis oprindelse.

Gerd Callesen

(Aksel Larsen:) *Aksel Larsen ser tilbage. (Rhodos, 1970). 191 s.*

I forordet tager Aksel Larsen godt med forbehold. Det er ikke fortløbende memoarer, han offentliggør; det er, hvad han pr. hukommelse har kunnet sige om enkeltstående episoder, og det er for hovedpartens vedkommende spredte dagbladsartikler, han har samlet. Her skal erindringerne ikke vurderes efter deres betydning for den al-